

Блинова О. Є. Професійна маргінальність випускників закладів вищої освіти: емпіричне дослідження структурних компонентів / О. Є. Блинова, С. В. Камінська // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць / за ред. М. Гриньової. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка. – 2018. – Вип. 21. – С. 23-27.

УДК 159.923 : 316.6

О.Є. Блинова,

Херсонський державний університет,

С.В. Камінська

Херсонська обласна психіатрична лікарня

м. Херсон, Україна

**Професійна маргінальність випускників закладів вищої освіти:
емпіричне дослідження структурних компонентів**

Статтю присвячено аналізу феномену професійної маргінальності випускників закладів вищої освіти. Професійну маргінальність розглянуто як несформовану або зруйновану професійну ідентичність. В емпіричному дослідженні констатовано існування трьох видів професійної маргінальності в залежності від того, в якій сфері професійної самореалізації спостерігається порушення єдиного процесу професійної ідентифікації фахівця.

Ключові слова: маргінальність, професійна маргінальність, професійна ідентичність, професійна мобільність.

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічних трансформацій проблема соціальної реалізації професіонала неминуче торкається його професійної ідентичності. Тому актуальним видається розгляд соціального компоненту в структурі професійної ідентичності та дослідження можливих варіантів порушення процесу соціальної адаптації професіонала до нових умов.

На сучасному етапі соціогенна втрата професійної ідентичності призвела до професійного маргіналізму, що стає помітним соціальним явищем, причому не стільки у формі безробіття, скільки в особливій формі професійного маргіналізму на робочих місцях, який дослідники (О. Єрмолаєва та ін.) називають діючим маргіналізмом та визначають його як розпад й

трансформацію професійної ідентичності, що пов'язані з неадекватним виконанням соціальних функцій професії.

Повною мірою це стосується майбутніх фахівців, а саме студентів, які впродовж навчання у вищій школі мають засвоїти професію, тобто набути професійних знань, вмінь та навичок, сформувати почуття причетності до норм професії та усвідомити її соціальну значущість. На жаль, можна спостерігати, що у частини студентів випускних курсів закладів вищої освіти недостатньо сформована система професійних цінностей та установка на подальше працевлаштування у цій професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення професійної ідентичності та професійної маргінальності у науковій літературі показав, що особлива увага приділяється саме соціальній ситуації розвитку професіонала, оскільки професійні вимоги задаються особистості у межах соціального контексту її розвитку, що спонукає говорити про соціально-професійну ідентичність [1-6]. Для того, щоб вижити в нових динамічних соціально-економічних умовах, витримати конкуренцію, забезпечити благополуччя та стабільність на майбутнє, професіонал повинен бути здатний до постійного розвитку, тобто вдосконалювати свою професійну компетентність, а також до аналізу свого місця в соціальному та професійному середовищі, тобто, по-перше, визначати своє положення у професійній спільноті, по-друге, визначати роль і значущість своєї професії для суспільного розвитку.

Професійна ідентичність є актуальною темою сучасних досліджень у психології. Це пов'язане зі зростаючим інтересом до проблеми ідентичності взагалі, що відображає реакцію науки на трансформацію суспільних умов. На думку Ю. Поваренкова, виокремлення поняття «професійна ідентичність» стало можливим завдяки відділенню його від близьких конструктів – професійної Я-концепції, професійних установок та переконань, воно розглядається як явище системне, динамічне та рівневе, що тісно пов'язане з іншими елементами професійного розвитку людини: професійним самовизначенням, професійною

самооцінкою, професійною деформацією [8]. Професійна ідентифікація є способом самоактуалізації людини в сфері професійної діяльності, важливою лінією життєвого і особистісного самовизначення.

Професійна ідентичність є цілісним психосоціальним конструктом та розглядається в єдності зв'язувальних сил в системі «людина – професія – суспільство». Існує певний континуум сформованості професійної ідентичності, починаючи від найвищої форми – зрілої позитивної досягнутої ідентичності (повна тотожність суб'єкта, діяльності та соціуму) до професійної маргінальності (несформована або зруйнована професійна ідентичність у цій системі зв'язків), тобто професійна маргінальність є індикатором розпаду цієї системи. Професійну маргінальність визначено як явище псевдопрофесіоналізму, яке виникає у ситуаціях, коли в актуальну професію приходять люди, що не володіють потрібною мірою компетентності та мають формальну належність до професійної спільноти.

Проблема професійного маргіналізму та її соціально-психологічна інтерпретація представлена в роботах О. Єрмолаєвої; значний внесок у розробку поняття та визначення об'єктивних та суб'єктивних факторів професійної маргінальності належить О. Бутиліній, Н. Волянюк, В. Лапшиній, С. Ленькову, Г. Ложкіну та ін.

Метою статті є визначення структурних компонентів професійної маргінальності випускників закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В емпіричному дослідженні взяли участь студенти 5 курсів денної форми навчання у кількості – 258 осіб. В комплекс психодіагностичних методик увійшли ті методики, які діагностують не лише показники професійної ідентичності / професійної маргінальності, але й ті показники, що відображають соціально-обумовлені, професійно-обумовлені та особистісні чинники. Конкретно цей комплекс містить: діагностичний тест «Ідентичність / маргіналізм професіонала» О. Єрмолаєвої; опитувальник «Професійна затребуваність особистості» Є. Харітонової, Б. Ясько; «Опитувальник стилів ідентичності» М. Берзонські (адаптація О. Белинської,

І. Броніна); модифікований тест самоопису М. Куна-Т. Макпартленда «Хто Я?»; «П'ятифакторний особистісний опитувальник» (адаптація Л. Бурлачука, Д. Корольова).

Для дослідження структури емпіричних даних застосовано процедуру факторного аналізу, який був проведений за традиційним методом головних компонент, метод обертання – Варімакс (Varimax). Нами було отримано чотири головних компоненти, що у сукупності пояснюють 65,738% дисперсії ознак. Пояснювальне значення мають високі позитивні та негативні факторні навантаження, зміст яких визначає сутність компоненти та допомагає в її найменуванні.

При аналізі отриманих нами факторів ми вважаємо, що перші три із них (пояснюють 57,897% загальної дисперсії) можна досить чітко співвіднести з трьома моделями професії та, відповідно, з трьома видами професійної маргінальності в залежності від того, в якій сфері реалізації професіонала відбувається «розрив»: «професіонал і соціум», «професія і соціум», «особистість та професія».

Фактор 1 має найбільше навантаження або найбільшу інформативність (пояснює 27,354% дисперсії), вважаємо, що відповідно до теоретичної моделі цей фактор може бути ідентифікований як «Оцінка себе як затребуваного фахівця», цей фактор описує сферу професійної ідентичності / професійної маргінальності «Професіонал і соціум», відображає професійне ставлення особистості до себе як до сформованого зрілого професіонала та, за термінологією О. Белінської, відображає «Індивідуальну модель професії».

Його позитивний полюс визначається позитивними полюсами змінних: «професіонал і соціум» (0,741); «інформативний стиль ідентичності» (0,719); «людина і професія (альтернативний вибір)» (0,667); «людина і професія (професійний вчинок)» (0,609); «професійний авторитет (0,578)»; «приналежність до професійної спільноти» (0,537); «самоставлення» (0,511); «значущість професійної ідентичності» (0,497); «ставлення інших» (0,486).

Негативний полюс, що описує професійну маргіальність, визначається протилежними полюсами вказаних змінних.

Ця композиція змінних, які увійшли у перший фактор, виявилася найбільш значущою. Ми можемо припустити, що вагомим чинником становлення професійної ідентичності або, відповідно, професійної маргіальності є, по-перше, ставлення до себе як професійно підготовленої особистості, по-друге, усвідомлення ставлення до себе як до професіонала у певній галузі з боку найближчого референтного соціального оточення – колег, керівництва, друзів, рідних, по-третє, висока оцінка своєї належності до професійної спільноти. Студенти розуміють, коли інші люди ставляться до них як до фахівців з повагою, прислуховуються до їх думки, звертаються за порадами, просять висловити свою думку з того чи іншого приводу, тобто активний зворотний зв'язок надає можливість відчувати себе професіоналом, який є затребуваним у суспільстві, і ця обставина підвищує професійну самооцінку та самоповагу та спонукає до самореалізації саме в обраній галузі. До цього фактору увійшла змінна «інформаційний стиль ідентичності», що характеризує людину, яка схильна активно шукати потрібну інформацію, вона чітко розуміє правильність обраного професійного шляху, позитивно оцінює як високозначущу у своєму житті професійну ідентичність, відчуває позитивне ставлення інших людей та має достатній рівень професійного авторитету. Якщо розглядати змінні цього фактору з позиції професійної маргіальності, тобто враховуючи для інтерпретації негативні полюси, то ми можемо охарактеризувати людину, яка вже готова змінити професію, вважає, що її вибір був невдалим, відчуває відсутність професійної поваги та професійного авторитету з боку інших людей, що знижує і загальну оцінку себе як підготовленого компетентного професіонала. Це, у свою, чергу робить незначущою свою професійну ідентичність.

Фактор 2 має факторне навантаження 19,11%, відповідно до застосованої нами у дослідженні теоретичної моделі він може бути визначений як «Соціум і професія», цей фактор показує ставлення майбутнього професіонала до ролі,

значення, важливості своєї професії у соціумі, та відповідно, визначає для себе певну престижність свого соціального положення у такій професійній ролі, за класифікацією О. Белінської відображає «Соціальну модель професії». Позитивний полюс цього фактору визначається змінними: «Соціум і професія» (0,829); «Людина і професія (мораль)» (0,586); «Людина і професія (бути або видаватися)» (0,559); «Переживання професійної затребуваності» (0,547); «Відкритість досвіду» (0,505). Негативний полюс цього фактору визначається двома змінними, це – «дифузний стиль ідентичності» (-0,534) та «Схильність до згоди, доброзичливість» (-0,502).

Такі дані показують, що майбутній фахівець з вищою освітою, який вже завершує навчання у вищій школі, високо оцінює роль своєї професії та представників своєї професії у суспільному житті країни (ця змінна є провідною у даному факторі та має найбільшу величину факторного навантаження). Ці оцінки, у свою чергу, породжують відповідне ставлення до професійних моральних норм, необхідність слідування яким фахівець чітко усвідомлює та не порушує їх навіть під загрозою певного зовнішнього покарання, ця людина схильна вважати, що тільки правдива інформація про себе, про свої здатності та можливості може забезпечити просування кар'єрними сходами, фахівець відчуває високий рівень своєї професійної затребуваності. З погляду особистісних чинників, до цього фактору із високим факторним навантаженням увійшла змінна «Відкритість досвіду», яка показує, що фахівець, який орієнтований на розуміння високої місії професії у розвитку суспільства, характеризується схильністю активно шукати додаткову інформації, критично її осмислювати, виокремлювати головне, самостійно приймати професійні рішення.

З іншого боку, випускники закладів вищої освіти, що схильні до професійної маргінальності, дуже низько оцінюють значення та роль професії, яку вони здобувають в університеті, у розвитку суспільства, тобто їх певну професійну неготовність та небажання працювати за обраною професією, пояснюють для себе статусом самої професії та затребуваністю фахівців з цього

напряму. Вони саме цим виправдовують для себе можливість недостатньо моральних вчинків при наявності конфлікту інтересів, наданням про себе прикрашеної інформації для досягнення певної мети. Дуже логічним, на наш погляд, виглядає те, що до цього фактору з високим факторним навантаженням (негативний полюс) увійшли змінні «Дифузний стиль ідентичності» та «Схильність до згоди, доброзичливість». Для професійного маргінала характерними є сумніви та невизначеність у своєму професійному виборі та нездатність на особистісному рівні зайняти чітку позицію у відстоюванні власних інтересів, поглядів, переконань, що притаманне конформній особистості.

Третій фактор пояснює 11,426% дисперсії ознак, на наш погляд, він відображає «Інструментальну модель професії», свідчить про усвідомлення особистості себе як компетентного фахівця, озброєного всіма необхідними фаховими знаннями, вміннями та навичками. До цього фактору з високим факторним навантаженням увійшли наступні змінні: «професійна компетентність» (0,801); «Людина і професія (професійний статус та динаміка)» (0,659); «Людина і професія (професійна мотивація)» (0,623); «Нормативний стиль ідентичності» (0,613); «Шкала відданості (прихильності)» (0,578); «Оцінка результатів професійної діяльності» (0,492); «Людина і професія (кар'єра)» (0,489); «Задоволеність реалізацією професійного потенціалу» (0,484); «Самоконтроль (сумлінність)» (0,476).

Аналізуючи ці дані, а саме набір тих змінних, які увійшли до цього фактору, ми бачимо, що усвідомлення себе як компетентного фахівця взаємопов'язане із оцінкою своєї професійної динаміки, набуттям професійного статусу, із професійною мотивацією, зокрема, мотивацією вибору відповідного фаху та мотивацією професійного зростання, це, у свою чергу призводить до задоволеності реалізацією професійного потенціалу. Крім того, слід зауважити, що до фактору «Людина і професія» входять показники «Нормативного стилю ідентичності» та «Самоконтролю (сумлінності)», тобто набуття професійного статусу пов'язується випускниками закладів вищої освіти із слідуванням

визначеним правилам, нормам, шаблонам і стандартам поведінки, відносин, діяльності, тобто лише коли фахівець чітко засвоює ці професійні вимоги та дотримується їх у своїй діяльності, він може успішно просуватися кар'єрними сходами. Це підтверджує і позитивний полюс змінної «Шкала відданості (прихильності)», що визначає міру слідування тому рішенню, яке вже прийнято.

Негативні полюси кожної із змінних фактору надають можливість охарактеризувати професійного маргінала – це людина, яка дуже низько оцінює свою професійну компетентність, тому ніяк не виражає прагнення до професійного зростання, до набуття більш високого соціального статусу, її мотивація до руху у професії відсутня.

На основі аналізу виокремлених факторів ми можемо зробити висновок, що початкові етапи у професійних виборах – вибір навчального закладу, фаху, спеціальності, а потім – можливість працевлаштування за обраною спеціальністю, випускниками закладів вищої освіти переважно пояснюються соціально-економічним станом суспільства, ставленням держави до фахівців певної галузі знань, зокрема, рівнем зарплати, їх мірою затребуваності у соціумі, наявністю робочих місць тощо. Водночас, просування у професії – професійне зростання, кар'єрні зрушення, вдосконалення у професії – зумовлюються, перш за все, рівнем своєї професійної компетентності.

Четвертий фактор пояснює 7,841% загальної дисперсії, його представляють тільки дві змінних: «екстраверсія» (0,506); «нейротизм (негативна емоційність)» (-0,498). Ми вважаємо, що цей фактор можливо позначити як «комунікабельність». Змінні цього фактору не показали тісних зв'язків з показниками професійної ідентичності / професійної маргінальності та професійної затребуваності. Мабуть, екстраверсія та нейротизм суттєво не впливають ані на професійний вибір, ані на професійне зростання та є відносно самостійними показниками.

Висновки. За допомогою факторного аналізу доведено існування трьох моделей професії та відповідних до них трьох видів професійної маргінальності

в залежності від того, в якій сфері професійної самореалізації спостерігається порушення єдиного процесу професійної ідентифікації фахівця: 1) Усвідомлення своєї професійної підготовленості (компетентність, знання, навички) (Інструментальна модель професії; підсистема «особистість та професія»); 2) Усвідомлення себе як затребуваного фахівця (Індивідуальна модель професії; підсистема «професіонал та соціум»); 3) Усвідомлення суспільної значущості професії (Соціальна модель професії; підсистема «професія та соціум»).

Перспективи подальших досліджень вбачаються у створенні системи психологічного супроводу становлення професійної ідентичності студентів, що може проводитися як в індивідуальній (консультування), так і в груповій (тренінговій) формах.

Список використаних джерел

1. Бадюл О. С. *Професійний маргіналізм в освітньому процесі* / О. С. Бадюл // *Південноукр. правний часоп. Одес. держ. ун-ту внутр. справ.* – 2008. – Вип. 1. – С. 190–193.
2. Блинова О. Є. *Маргінальність: основні наукові підходи до аналізу* / О. Є. Блинова // *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2009. – Т. XI. – Ч. 4. – С. 36–44.
3. Бутиліна О. В. *Професійна маргінальність студентів* / О. В. Бутиліна // *Вісник Львівського університету. Серія: соціологічна.* – 2012. – Вип. 6. – С. 81–87.
4. Деркач А. А. *Психологія розвитку професіонала* / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин, А. К. Маркова. – М. : РАГС, 2010. – 124 с.
5. Ермолаєва Е. П. *Психологія професіонального маргінала в соціально значимих видах труда* / Елена Ермолаєва // *Психологический журнал.* – 2001. – Т. 22, № 5. – С. 69–78.
6. Ложкін Г. *Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта* / Георгій Ложкін, Наталія Волянчук // *Соціальна психологія.* – 2008. – № 3 (29) травень. – С. 123–130.
7. Максименко С. Д. *Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта* / С. Д. Максименко, В. І. Осьодло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010_8/3-19.pdf.
8. Поваренков Ю. П. *Психологическое содержание профессионального становления человека* / Ю. П. Поваренков. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.

Е.Е. Блинова, С.В. Каминская

Херсонский государственный университет, г. Херсон, Украина

Профессиональная маргинальность выпускников высших учебных заведений:
эмпирическое исследование структурных компонентов

Статья посвящена анализу феномена профессиональной маргинальности выпускников высших учебных заведений. Профессиональная маргинальность рассматривается как несформированная или разрушенная профессиональная идентичность. В эмпирическом исследовании показано существование трех видов профессиональной маргинальности в зависимости от того, в какой сфере профессиональной самореализации происходит нарушение единого процесса профессиональной идентификации специалиста.

Ключевые слова: маргинальность, профессиональная маргинальность, профессиональная идентичность, профессиональная мобильность.

O.Ye. Blynova, S.V. Kaminska

Kherson State University, Kherson, Ukraine

Professional marginalization of graduates of higher educational institutions: an empirical study of structural components

The article focuses on the problems of social realization of professional. It was considered the possible options of violations of the process of social adaptation of professionals to new conditions, in particular, professional marginality as the collapse and transformation of the professional identity.

It was found that it fully applies to future professionals, that is, students who during studying in high school need to learn a profession, ie receive professional knowledge and skills, and in addition, to create a sense of belonging to the norms of the profession and to recognize its social significance.

Was shown the results of empirical research of the relationship of professional marginality of graduates to indicators of professional individual demand.

Based on the results of correlation analysis of indicators of professional identity / marginality with scales techniques "Professional demand for identity," proved that the productivity, effectiveness, efficiency in chosen profession, mainly associated by university graduates with awareness of their competence, of professional training, instrumental "armament" in the profession. At the same time, opportunities for advancement in career and professional growth, the acquisition of a higher social status is determined by the socio-economic condition of society, by the status and

prestige of the profession in society, attention to the experts a certain profile of the state, the existence of support including the official state level .

***Keywords:** marginal, professional marginality, professional identity, professional mobility.*